

СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФСЬКИХ ІДЕЙ ЕПОХИ ПРОСВІТНИЦТВА

Національний педагогічний університет ім. М.Драгоманова

Проблема розвитку системи освіти невід'ємна від епохи Просвітництва, яка визначила розвиток європейської науки і знання на класичний і некласичний етапи розвитку суспільства. Особлива роль у здійсненні програми просвітництва належить вчителю, особистість якого визначає рівень підготовки учнів.

Постановка проблеми

Філософія Ренесансу окреслює своєрідну концепцію гуманістичного виховання, через яку формує головні суспільні вимоги щодо освіти та вчительства. Освіта повинна носити світський характер, орієнтуватись на людину і виключно на «земне життя», не відкидаючи при цьому релігійну складову існування людини. Тим самим освіта не носила ознак професійного спрямування, а мала на меті підготувати освічену людину взагалі, прищепивши їй якості добра, благочестя, мудрості, моральності тощо. Але як могли реалізуватися подібні настанови в епоху Нового часу, домінантами котрої стали раціоналізм, знання, практицизм?

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вивчення проблеми інтенцій гуманістичної філософії епохи Ренесансу на становлення та розвиток нової освітньої системи і відповідного їй інституту вчительства в епоху Нового часу присвячені роботи Ф. Тенніса, Т. Беккера, П. Гайдено, В. Біблера, Г. Лобастова, П. Фрейре та ін. Їх методологічною основою стали праці видатних мислителів-педагогів класичного періоду Я.А. Каменського, І. Г. Песталоцці, Дж. Локка та ін.

Невирішені раніше частини загальної проблеми

Зміна соціокультурних і ціннісних пріоритетів, які відбулися в епоху економічних революцій, в процесі становлення новочасових стратегій мислення, обумовила вимогу формування нового освітнього простору, нової системи навчання, нового педагога – вчителя, наставника, вихователя. Вивчення цього процесу відкриває нові перспективи у виявленні сутнісних аспектів освітньої діяльності.

Формування завдань та цілей статті

Метою даної статті є дослідження закономірностей становлення і розвитку інституту освіти та вчительства в епоху Нового часу і Просвітництва, коли виокремлюється пріоритет науки, досвідного знання і раціональної пізнавальної діяльності. Виявлення нових суспільних вимог щодо освіти, взагалі, та вчительства, зокрема.

Виклад основного матеріалу

Визначаючи завдання навчання і виховання як у сімейному, так і у світському аспекті, мислителі-гуманісти у своїх працях більш чітко сформульовують і вимоги до особи вчителя, який повинен бути не лише високоосвіченою людиною, котра знає власну справу, але й людиною високоморальною, зі спокійним, м'яким, доброзичливим, розуміючим, проникливим характером. Гуманісти вважали, що для дітей раннього віку слід знаходити найкращого вчителя,

який зможе закласти найкращі основи моральності та добродійності. Відомий гуманіст *Маффео Веджо* підкреслював: «Необхідно більш ретельно обирати вчителів публічних шкіл для навчання дітей, щоб... були вони серйозними і вільними від усіляких провин, а також високоосвіченими... Чим кращими будуть їх освіченість та моральність, тим більш міцними будуть паростки добродійності та вченості, які вони залишать своєю викладацькою діяльністю у дітях»[5, с.211]. Гуманісти вважали освіту не формальною справою, а такою, що має впливати не лише на розум, а на почуття та волю учнів. Процес навчання мав бути добровільний, радісний та усвідомлений, а освіта повинна бути доступною для усіх. На можливість отримання освіти, на думку гуманістів, не повинно впливати ні матеріальне, ні суспільне становище учня, а лише здібності до оволодіння науками.

Поява нових суспільних відносин, зародження та формування ринкового суспільства, розвиток промислового виробництва та потреба нових наукових розробок формували нові вимоги щодо розвитку науки та освіти. Теологічні основи пояснення світобуття відходять у реалії буденних вірувань, які вже втратили всеохоплюючий вплив на суспільний розвиток. Новітні соціально-філософські теорії базуються на передових наукових дослідженнях, відрізняються практичністю та орієнтованістю на індивіда. По новому постають питання формування та становлення держави нового типу, переосмислюється роль церкви та релігії, приходить нове розуміння формату соціальної ієрархії. Відбувається зміна моральних принципів, родові привілеї поступово втрачають свою значимість, а натомість приходить «привілеї капіталу». Реформація похитнула владу католицької церкви, ослабила її вплив на усі сфери суспільного буття, «повернула» релігію до людини. Переосмислення нових соціальних реалій буття здійснює філософія епохи Нового часу, котра «постає як теорія реалізації «природних прав» людини в різноманітних сферах життя. Оскільки ж на передній план вийшли державотворчі питання, генералізуючий напрям соціально-філософських пошуків перемістився у сферу політики. Їх центральною темою стала тема «суспільного договору» – концепції ефективної реалізації «природних прав» людини в розгалуженій системі людського співтовариства»[1, с.173].

Важлива роль в освіті належить Просвітництву. Ідеологи епохи Просвітництва (*Дж.Локк, Монтеск'є, Вольтер, Руссо, Дідро, Гольбах, Гельвецій, Кондільяк, Ламетрі* та ін.) вважали виховання і

освіту головною рушійною силою і засобом досягнення людством рівності, щастя і свободи. Своїм соціальним завданням та громадським обов'язком вони вважали поширення знань та «істинних понять» у народі. Просвітителі виступали за свободу наукового та філософського мислення, художньої творчості та суспільної думки, відстоювали права народних мас на освіту та культуру. Ідеї просвітництва мали значний вплив і на правлячу еліту.

Поштовхом до оновлення системи освіти стала Велика Французька революція. У більшості її проектів реформування освіти ставилось завдання зробити народну освіту обов'язком держави по відношенню до всіх громадян, навчання проголошувалось позастановим, безкоштовним і загально доступним як для юнаків, так і для дівчат. Вивчення релігії у школах планувалось замінити курсом моралі. Висувалась ідея єдиної школи, де усі ступені були б взаємопов'язані як адміністративно, так і через єдину послідовну програму навчання.

Зміна суспільного ладу через формування ринкової економіки в новій Європі, поява нових привілейованих верств населення, втрата безперечного авторитету абсолютизму, зменшення церковного втручання у світське життя стало каталізатором формування нових методів пізнання. Питання методології у філософії починають досліджувати *Ф. Бекон* та *Р. Декарт*, а згодом *Т. Гоббс*, *Дж. Локк*, *Б. Спіноза*. Їх дослідження торкаються не лише проблеми загальної системи методології, а й системи методів у вихованні та навчанні. Методолгія в освіті набуває розвитку і переростає в різноманітні навчально-виховні системи. Однією з перших була *моніторіальна система Белл-Ланкастера*.

Таким чином, Новий часі Просвітництво характеризується появою *педагогіки* як науки та дослідженнями теоретичних питань навчання та виховання як окремих самостійних питань освіти. Педагогіка даного періоду досліджує проблеми *мети виховання*, фактично інтерпретуючи через власні судження суспільні потреби щодо виховання молоді та вимоги до вчительства. Згідно з *Я. А. Коменським*, ефективна діяльність шкіл безпосередньо залежить від матеріальних витрат на вчителя: «Не слід шкодувати ніяких витрат заради правильної освіти» [4, с.390].

В межах виняткової уваги з боку суспільства формується тип учителя, в якому концентруються всі актуальні вимоги «моменту історії» (*М. А. Бердяєв*), прояснюються сутнісні сторони педагогічної діяльності. Перш за все, виявляються особистісні та професійні якості вчителя, які в своїй сукупності створюють «образ наставника» і виступають найважливішою передумовою виховання. З цього приводу важливою є думка *Я. А. Коменського*, який першим з мислителів Нового часу змінив образ шкільного вчителя: з суворого, караючого дітей суддів він перетворив його в гуманного, уважного наставника дітей: «Вчителі повинні знати, хотіти і вміти зробити уми всіх своїх учнів мудрими, мови - красномовними, руки - майстерними для письма та інших дій» [4, с. 600]; при цьому вчителі «повинні

бути зразками чеснот, які вони повинні прищепити іншим» [4, с. 601].

Згідно *Дж. Локку*, «доглядати за дітьми повинні тільки розсудливі люди» [7, с.438], так як приклад вихователя повинен спонукати дитину до потрібної поведінки; власна поведінка вихователя ні в якому разі не повинна розходитися з його настановами [7, с.481]. Для справжнього вихователя однієї репутації розважливої людини з великим запасом знань недостатньо, необхідні також тверезість, мудрість, ніжність, старанність, обережність, вихованість, що виникає через «поєднання гарного суспільства і спостережливості» [7, с.484]. Він повинен також добре знати суспільство, звичаї, звичаї, «примхи, плутні і недоліки свого часу» [7, с. 486].

Інший представник новочасових стратегій мислення, педагог *І. Г. Песталоцці* в образі вчителя фіксує насамперед бажаний характер відносин з учнем – відносини «сімейного стану», відносини «батька і дітей», щоб «сила вихователя була уподібнена батьківській та поживленою внаслідок наявності сімейних відносин» [6, 53]. Будучи прихильником сімейного виховання, як основи морального «добробуту» індивіда, *І. Г. Песталоцці* намагається відтворити атмосферу ідеальної сім'ї в школі. Згідно з його міркуваннями, таке перенесення на шкільну основу сімейних відносин є об'єктивно правочинним у справі вдосконалення виховання. Дана позиція особливо характерна для раннього періоду його педагогічної діяльності, коли, осмислюючи перший власний досвід, він не сумнівався у перевагах сімейного виховання перед шкільним, а «для того, щоб школа створила щось подібне, потрібно, щонайменше, щоб вчитель був прямодушний, веселий, милий, гуманний і бадьорий чоловік, учні якого... зрослися б з його батьківським серцем» [6, с. 516], – зазначає *І. Г. Песталоцці*. В такому контексті вчитель – це «людина, створена для того, щоб відкривати серце і уста дітей і, так би мовити, виманювати з найпотемніших куточків їх природний розум і природну дотепність» [6, с. 516]. Сила вихователя повинна бути «чистою батьківською силою, поживленою наявністю всього обсягу домашніх відносин» [6, с. 513].

Епоха Просвітництва в своєму цілісному сприйнятті об'єднується загальною ідеєю філософського переосмислення людини та суспільства. Досліджуючи просвітницьке трактування людини у французькій філософії, *П.П. Гайдено* зазначає: «В полеміці з християнським догматом про споконвічну гріховність людської природи, згідно з яким саме людина є джерело зла у світі, французькі матеріалісти стверджували, що людина за своєю природою є доброю» [3, с.315].

Важливим системоутворюючим напрямком епохи Просвітництва була англійська філософія. Згідно позиції *В. Віндельбанда*, саме «*Джон Локк* був тим мислителем, в системі якого ідеї Просвітництва вперше знайшли всебічне, ясне і глибоке поєднання, тому до нього приєднався, хоча часто і з полемічними намірами, весь подальший хід розвитку, і в цьому сенсі *Локк* є розумом, пануючим над усім Просвітництвом» [2, с.196-197]. Зазначимо, що педагогічні міркування *Дж. Локка*

також здійснили великий вплив на формування системи освіти в епоху Просвітництва, а також на не релігійне, духовне і етичне виховання. Завдання вчителя - прищепити корисні звички вихованцям через позитивний досвід. Не достатньо лише заучувати правила моралі, слід використовувати їх у повсякденні, а найважливішим та найдієвішим методом виховання повинен бути особистий приклад вихователя.

З точки зору мислителя, вчитель повинен бути джентльменом, особою, яка має бездоганну репутацію, тверді знання та є носієм усіляких чеснот. «Щоб сформувати молодого джентльмена, яким він повинен бути, його вихователь сам повинен бути добре вихований - він повинен знати правила поведінки і форми ввічливості стосовно всієї різноманітності осіб, часів і місць і примушувати свого вихованця завжди дотримувати їх в тій мірі, в якій цього вимагає його вік. Цьому мистецтву не можна ні навчити, ні навчитися по книгах. Воно дається лише поєднанням хорошого суспільства і спостережливості» [7, с. 484], - зазначає Дж. Локк.

Завдання навчання і виховання полягає не стільки у тому, щоб дати знання, а в тому, щоб сформувати всебічно розвинену особистість. «Велике завдання вихователя полягає в тому, щоб формувати поведінку і душу свого вихованця, щоб прищепити йому хороші звички, закласти в нім основи чесноти і мудрості, навчити його поступово знанню людей, вселити любов і прагнення наслідувати всьому, що чудово і гідно похвали, і озброювати його силою, енергією і старанністю в прагненні до цих цілей». Тому вихователю не обов'язково мати ґрунтовні наукові знання та вводити учня у глибини сучасної науки. Він повинен лише дати йому деяке уявлення про те, в чому учень повинен удосконалюватися вже самостійно. «А той вихователь, який почав би затримувати свого вихованця дуже довго і дуже далеко заводив би його в більшості цих наук, заслуговував би строгого осуду» [7, с. 491] – писав Дж. Локк.

Роль вчителя є досить важливою, але не першозначущою. Тож суспільна вимога щодо вчителя – допомогти всім у вихованні джентльмена, сформувати гармонійно розвинуту особистість, пристосувати молодь до суспільного життя (причому суспільство як таке Дж. Локк вважає аморальним), дати основи загальних знань, на основі яких учень у майбутньому може удосконалювати ці знання самостійно. Тому відповідальність вчителя полягає лише у сфері виконання цих завдань, а головний тягар відповідальності за формування майбутньої спільноти Дж. Локк покладає на сім'ю.

Висновки

Суспільство Нового часу, проходячи шлях трансформації суспільних відносин та переосмислення ціннісних орієнтацій, по новому ставиться до мети виховання та формування його цілей і завдань. Виховання *ділової людини* та *джентльмена*, фізичне виховання та виховання «душі», вільне виховання у відповідності з природою, виховання «ідеї добра» – все це набуває нового значення та нових пріоритетів. Релігійна складова у навчанні, відходячи на другий план, так чи інакше присутня у більшості педагогічних систем. Релігія, як така, продовжує слугувати духовною основою суспільства. З'являються нові вчення, що критикують церкву, або заперечують існування Бога взагалі, реформаційні процеси в Європі намагаються урівняти суспільні та релігійні впливи на суспільний розвиток. В цей період вчительство, як соціальний інститут, виділяється в окрему професійну діяльність. Це вже не *мудреці* стародавнього світу і не теологи середньовіччя, а окрема професійна категорія людей, яка не лише намагається з'ясувати, *що вчити*, а і шукає відповіді на питання, *як вчити*.

Перспективи

Розвиток освіти та інституту вчительства в епоху Нового часу ставить завдання дослідити їх генезу в наступні епохи, пов'язані з подальшим розвитком науки і знання, нових стратегій мислення. Особливої уваги заслуговує становлення освіти та інституту вчительства в період неklasичного етапу розвитку науки.

Список літератури

1. Андрущенко В.П. Вступ до філософії. Великі філософи. – Х.: СПДФЛ Чиженко С.Ю., Тов. „РИФ”, 2005. – 512с.
2. Виндельбанд В. История новой философии в ее связи с общей культурой и отдельными науками. – Т.1. СПб., 1902. – 480 с.
3. Гайденко П.П. История новоевропейской философии в ее связи с наукой: учеб. пособие для вузов. – М.: ПЕР СЭ; СПб.: Университетская книга, 2---. – 456 с.
4. Коменский Я. А. Избр. пед. соч. – М.: Учпедгиз, 1955. – 476 с.
5. Образ человека в зеркале гуманизма : Мыслители и педагоги эпохи Возрождения о формировании личности, (XIV-XVII вв.): Учеб. пособие по педагогической антропологии / авт.-сост. Н.В. Ревякина, О.Ф. Кудрявцев. – М. : Изд-во УРАО, 1999. – 399 с. – (Б-ка антропологии) .
6. Песталоцци И. Г. Избр. пед. соч.: В 2 т.Т. 2.–М.: Педагогика, 1981.– 532 с.
7. Уваров П. Ю. Статус интеллектуала и умственного труда глазами современников: карьеры интеллектуалов // П. Ю. Уваров История интеллектуалов и интеллектуального труда в Средневековой Европе. –М.: Институт всеобщей истории РАН, 2000. – С. 21-27.

А.А. Кравченко

СТАНОВЛЕНИЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В КОНТЕКСТЕ ФИЛОСОФСКИХ ИДЕЙ ЭПОХИ ПРОСВЕЩЕНИЯ

Проблема развития системы образования неотъемлема от эпохи Просвещения, которая определила развитие европейской науки и знания на классический и неклассический этапы развития общества.

A. Kravchenko

FORMATION OF THE EDUCATION SYSTEM IN THE CONTEXT OF THE PHILOSOPHICAL IDEAS OF THE ENLIGHTENMENT

The problem of the educational system evolution is inseparable from Enlightenment, which determined the development of European science and knowledge in classical and non classical stages of the development of society.

